

Jonge overvaller over slachtoffer: 'Zij huilde niet, dus had ze geen pijn'*

Over cognitieve distorsie in jeugdstrafzaken

Door drs. Jeroen M. Petri,
gedragsdeskundige bij de Raad voor de Kinderbescherming
Vestiging Haarlem; februari 2011

'Cognitieve distorsie' of: hoe je de realiteit en je delict anders kunt beleven

Een jongen die een Japanse vrouw beroofde, geeft als reden: 'Alle Japanners zijn rijk' (1). Een andere jongen had een oude vrouw beroofd. Op de vraag hoe hij denkt dat het slachtoffer zich hierna voelde, antwoordt hij: 'Hoe ga ik dat weten?! Zij huilde niet, dus had ze geen pijn. Mensen die pijn hebben, huilen' (2). Weer een andere jongen, verdacht van diefstal van een fiets, geeft als verklaring: 'Ik had al zo lang gelopen dat ik blij was dat er een fiets stond die niet op slot zat, hadden ze hem maar op slot moeten zetten' (3). Een 16 jarige jongen die meedeed bij een overval op een huis, geeft als verklaring voor zijn daad: 'Ik ga niet zomaar voor de leuk een laptop stelen, er was een reden voor waarvoor ik geld nodig had' (4).

Dit zijn vier illustraties van wat in de literatuur over strafzaken 'cognitieve distorsie' heet. Het gaat dan om opvattingen, overtuigingen of beweringen van de dader over het slachtoffer of over de interactie met het slachtoffer of en met betrekking tot de feiten die gebeurd zijn, die niet stroken met de werkelijkheid of die het gedrag van de dader volledig of gedeeltelijk ten onrechte rechtvaardigen, rationaliseren of zijn aandeel minimaliseren (Cosyns, De Doncker en Oostvogels, 2000).

Cosyns onderscheidt twee soorten cognitieve distorsies: cognitieve distorsies met betrekking tot schuld, ernst en betekenis (voorbeeld 1 en 2) en cognitieve distorsies voor het nemen van verantwoordelijk voor het gedrag en erkenning van het delictgedrag (voorbeeld 3 en 4).

* Alle voorbeelden zijn zorgvuldig zodanig geanonimiseerd, dat iedere herkenning van bestaande casuïstiek op toeval berust. 1

De eerste drie voorbeelden zijn afkomstig van jongeren met een IQ beneden de 85. Het laatste voorbeeld van een jongen met een benedengemiddelde intelligentie, 90. In alle gevallen lijkt er sprake van een gebrekkig perspectief nemen in de werkelijkheid, zonder dat er sprake is van verlies van realiteit door fantasie of wanen. Zo staan deze jongens in het sociale verkeer.

Maar lijkt dit niet ook op 'cognitieve dissonantie'?

Overigens doet 'cognitieve distorsie' sterk denken aan een ander sociaal psychologisch verschijnsel: 'cognitieve dissonantie', een concept uit de theorie van L. Festinger. Dit concept betreft het mechanisme waarbij mensen onaangename spanningen 'wegwerken' die ontstaan bij het kennis nemen van feiten of opvattingen die strijdig zijn met een eigen overtuiging of mening, of bij gedrag dat strijdig is met de eigen overtuiging, waarden en normen. Bij 'cognitieve dissonantie' gaat het om het eigen besef dat twee cognities (dingen die je weet, meent, denkt, voelt, maar ook een gedraging) onverenigbaar zijn, die dissonant zijn. Mensen voelen dan een sterke neiging om dissonanties te verkleinen door hun opvattingen of gedrag aan te passen of te rationaliseren. De spanning leidt ertoe dat men een of meer meningen of attitudes onbewust herzielt om ze meer met elkaar in overeenstemming te brengen, consonant te maken (L. Festinger,). 'Cognitieve dissonantie ontstaat niet alleen op onbewust niveau, maar ook op bewust niveau; mensen worden zich bewust dat hun actuele gedrag anders is of strijdig is met het beeld wat zij van zichzelf hadden', aldus Aronson (Aronson, 1969). Hij geeft het volgende voorbeeld: 'Iemand heeft altijd van zichzelf gedacht dat hij politiek links was. Hij maakt echter snel carrière binnen het bedrijfsleven en het begint hem te storen, dat mensen het wel best lijken te vinden een uitkering te ontvangen. Tijdens de pauzes stoort hij zich aan zwervers en bedelaars. Bij de nieuwe verkiezingen stemt hij op een partij aan de rechterkant van het politieke spectrum. De dagen na die keuze over zichzelf nadenkend, komt hij tot de conclusie dat hij niet langer links denkt maar rechts'.

Van wegwerken van dissonantie lijkt geen sprake bij de 4 voorbeelden. De dissonantie lijkt niet of nauwelijks gevoeld te worden. In een ander voorbeeld bij strafzaken casuïstiek van de Raad voor de Kinderbescherming zien wij dissonantie wel terug wanneer bijvoorbeeld een 16 jarige jongere, die verdacht wordt van joyriding in een auto, verklaart: 'Maar ik reed niet hard!'. En op de vraag waarom hij eigenlijk in die auto stapte, antwoordt hij: 'Dat was totaal niet voor de spanning, ik kan goed rijden en wilde op dat moment een stukje rijden'. De jongen weet dat hij fout zit, maar past zijn cognitie aan om een vervelend gevoel weg te werken. Een andere jongen, die verdacht wordt van

* Alle voorbeelden zijn zorgvuldig zodanig geanonimiseerd, dat iedere herkenning van bestaande casuïstiek op toeval berust. 2

zware mishandeling en die functioneert op een benedengemiddeld intelligentieniveau, antwoordt op vragen over de toedracht tot het delict: 'Dat is al een half jaar geleden, dat ga ik niet onthouden!'. Ook hier lijkt een dissonantie weggewerkt te worden. Tot slot het voorbeeld van een jongen die een geweldsmisdrijf pleegde en die bij de delictbespreking naar details wordt gevraagd. Zijn reactie: 'Daar wil ik niet over praten, wat gebeurd is, is gebeurd'. Een vervelend gevoel, mogelijk schuldgevoel, wordt met cognitieve dissonantie en ontkenning oplost.

Bij wie zien wij 'cognitieve distorsie' het meest bij 'onze' strafjongeren?

Het is bij de groep jongeren met een IQ tussen de 70 en 85 dat wij 'cognitieve distorsie' vaak tegenkomen. De Raad voor de Kinderbescherming kent, over het algemeen gesproken, een specifieke populatie jongeren tussen de 12 en 18 jaar, die in het strafcircuit terecht komt. Bij deze jongeren speelt, méér dan het landelijke gemiddelde, dat er sprake is van gedragsproblemen, leerproblematiek, vaak op een lager niveau onderwijs volgen dan het CITO-advies, taalachterstand door immigratie/vluchtelingenachtergrond of gezinshereniging, moeilijke gezins- en opvoedsituaties, middelengebruik en problemen in de vriendenkeuze. De ervaring van de auteur is dat de groep jongeren met een cognitief niveau (IQ) tussen de 70 en 85 oververtegenwoordigd is in de cliëntenpopulatie strafzaken bij de Raad voor de Kinderbescherming (Vestiging Haarlem). Laten wij wat verder kijken naar deze groep jongeren.

Een IQ tussen 70 en 85 en een IQ beneden de 70; Om hoeveel jongeren gaat het?

Onderzoek van o.a. dr. A. Collot D'Escury (UVA, Amsterdam) stelt dat beide groepen jongeren, (IQ 70-85 en lager dan 70) eigenlijk beschouwd kunnen worden als jongeren met een IQ onder de 70. Een belangrijk gemeenschappelijke probleem is namelijk dat zij in sociale situaties geen perspectief kunnen nemen. Pas wanneer het intelligentieniveau, beneden de 70 komt, denken wij aan de inzet van de William Schrikker Groep, maar volgens Collot D'Escury is bij de groep met een intelligentie tussen de 70 en 85 eveneens vaak sprake van hetzelfde gebrek aan perspectief kunnen nemen. (Het is de groep tussen de 70 en 85 die, wat betreft bijvoorbeeld de erkende leerstraf 'tools4u', net buiten de boot valt. Bij deze jongeren is de intelligentie te laag voor deze specifieke leerstraf). Hun intelligentie is evenwel te hoog voor de William Schrikker Groep, die zich richt op jongeren met een IQ onder de 70. Dit probleem doet zich overigens bij veel te adviserende leerstraffen voor.

* Alle voorbeelden zijn zorgvuldig zodanig geanonimiseerd, dat iedere herkenning van bestaande casuïstiek op toeval berust. 3

In 2003 is een onderzoek uitgevoerd onder 545 jeugdigen in justitiële opvang- en behandelinrichtingen (Spaans, 2005b; geciteerd in WODC-cahier 2010-11). Bij deze studie was het doel de prevalentie van licht verstandelijk beperkte jongeren vast te stellen en te inventariseren wat de specifieke kenmerken van deze groep, bijvoorbeeld in termen van bijkomende problematiek, zijn. Gegevens over het IQ van jeugdigen in opvanginrichtingen werden verzameld met de WISC-III, de GIT of de Raven CPM. Van de 359 jeugdigen waarvan uiteindelijk voldoende IQ gegevens beschikbaar waren had 8% een IQ tussen de 50/55-70 en 27% tussen de 70-85. Dit percentage, ongeveer 30%, kan, bij gebrek aan prevalentiecijfers bij de Raad voor de Kinderbescherming, ook aanwezig geacht worden bij de Raad.

In een andere studie onder jeugdigen, naar 10 jaargangen jongeren met een plaatsing in een inrichting voor jeugdigen (PIJ), werden de dossiers bekeken van alle PIJ'ers vanaf de invoering van de PIJ-maatregel in november 1995 tot en met juli 2005 (Brand & Van den Hurk, 2008; geciteerd in WODC-cahier 2010-11). Van 1147 jongeren, (74%), is het IQ opgenomen in de database. Het IQ was vastgesteld met behulp van verschillende IQ-tests, zoals de WISC-R, WISC-III-NL, WAIS, GIT, SON en de Raven.⁷ Het gemiddelde totale IQ van de jongeren was 89,5. Van de PIJ'ers had 11% een IQ lager dan 70 en 39% had een IQ lager dan 85. Dus zou de prevalentie bij de Raad voor de Kinderbescherming van deze groep jongeren ongeveer tussen de 30 en 40% kunnen zijn. Immers alle bij het onderzoek betrokken jongeren hebben de Raad voor de Kinderbescherming als tussen station gepasseerd.

Drs. M.F.M. e Cunha stelt (op de site van 'Child Support') dat 14% van alle kinderen, jongeren, een IQ scores tussen 84 en 71 behaalt. Deze 14% kan als landelijke prevalentie gezien worden Deze cijfers betekenen dat het percentage jongeren met een IQ tussen de 70 en 85, waarmee de Raad voor de Kinderbescherming te maken krijgt, méér dan het dubbele is van het landelijk gemiddelde. En daarmee is deze groep oververtegenwoordigd.

Excurs....

Bij deze jongeren is, volgens Drs. M.F.M. e Cunha, geen sprake van een ontwikkelingsstoornis. (De DSM-IV classificatie geeft aan dat er bij een score tussen 84 en 71 sprake is van Borderline Intellectual Functioning. In de Nederlandse vertaling van de DSM wordt Borderline Intellectual Functioning helaas vertaald als 'zwakbegaafdheid'. Dat wekt de indruk dat het kind zwakbegaafd is. Het kind wordt dan zijn score en het

* Alle voorbeelden zijn zorgvuldig zodanig geanonimiseerd, dat iedere herkenning van bestaande casuïstiek op toeval berust. 4

lijkt alsof het gaat over een onveranderbaar feit, aldus e Cunha. Uit informatie bij een NIFP-workshop over licht verstandelijk beperkte jongeren (2010) blijkt dat 15 tot 25 % van alle gedetineerden een verstandelijke handicap heeft, waarvan de meesten met een IQ tussen de 55-70.

Volgens e Cunha behaalt 1% tot 3% van alle kinderen, jongeren een IQ-score van 70 of lager op een individuele intelligentietest. Tot een score van 71 (vanaf een hogere score bekeken) wordt gesproken van een ontwikkelingsachterstand. Wanneer de score echter ongeveer 70 of lager uitvalt, wordt gesproken van een ontwikkelingsstoornis, maar in classificatie termen is er pas sprake van zwakzinnigheid als wordt voldaan aan de twee hiervoor vastgestelde diagnostische criteria:

Het kind scoort ongeveer 70 of lager op een individueel afgenomen intelligentietest en ervaart duidelijk aanpassingsproblemen op het gebied van bijvoorbeeld communicatie, zelfverzorging en sociale vaardigheden. Volgens Cunha is er alleen dan sprake van een ontwikkelingsstoornis en, in Nederlandse termen, van zwakzinnigheid. Van belang is ook te weten dat van alle kinderen die ongeveer 70 of lager scoren op een individuele intelligentietest, circa 85% hoger scoort dan 50-55 (milde zwakzinnigheid).

De Raad voor de Kinderbescherming en de soms bizarre belevingen van de jongeren van hun realiteit

Voor het terugdringen van recidive en voor het adviseren van een passende leerstraf, kan de raadsmedewerker, noch de raadsonderzoeker noch de gedragsdeskundige, heen om 'cognitieve distorsies'. Hier volgen nog wat sprekende voorbeelden:

Een 17 jarige veelpleger van geweldsdelicten, met een totaal benedengemiddeld IQ, maar met een verbale begripsfactor van IQ 82, geeft aan de delicten 'niet ernstig' te vinden. De slachtoffers hadden immers die delicten 'uitgelokt' en er was geen sprake van 'zwaar letsel'. Hij vindt veroordelingen 'overdreven'. Heeft 'nooit ergens spijt van'.

Een 15 jarig jongen met een IQ van 55 pleegde geweld tegen een toevallige voorbijganger op een kermis. Hij wilde in de botsauto's, had geen geld en vroeg dit aan de voorbijganger. Hij vindt 'een muntje vragen' aan een wildvreemde 'normaal' en geeft hierbij als argument: 'dan kan ik in de botsauto's'. Hij zegt, desgevraagd, geen geld aan zijn vriend, een 'schoolgenoot' gevraagd te hebben, omdat deze ook geen geld meer had. Ook wilde hij het 'muntje voor niets', want zijn 'geld was op'.

De twee voorbeelden laten zien dat bijzondere cognitieve distorsies niet voorbehouden zijn aan de groep met een IQ tussen de 70 en 85.

* Alle voorbeelden zijn zorgvuldig zodanig geanonimiseerd, dat iedere herkenning van bestaande casuïstiek op toeval berust. 5

Soms komen ouders met voorbeelden: Een moeder vertelt dat haar zoon aan 'zefoverschatting' lijdt. Als hij werd gewaarschuwd voor het verkeer, dan antwoordde de jongen.: "Nou, ik til die vrachtwagen gewoon op". Een andere jongen met een IQ onder de 85 geeft als antwoord op de vraag hoe hij denkt dat zijn zaak strafrechtelijk afgedaan wordt: 'Ik hoop dat de officier van justitie mij heel veel geld gaat geven, dan zijn alle problemen ineens opgelost'. Je vraagt je dan verschillende dingen af: heeft de jongen enig beeld van wat hij bij de Raad/justitie doet en waarmee dit te maken heeft? En hoe moet het nu met een werk- of leerstraf?

Een jongen uit dezelfde IQ-groep geeft als motivatie om mee te gaan inbreken met vrienden: 'Ik ging mee omdat ik hen niet in de steek wilde laten'.

Bij een raadszaak lezen wij in het proces-verbaal van de politie dat de jongen bij het verhoor gewezen wordt op het feit dat het verhoor met een camera wordt opgenomen. Waarop de jongen direct vraagt: 'Wanneer wordt het uitgezonden?'. Een jongen geeft aan de raadsonderzoeker aan, die hem een werkstraf in het vooruitzicht stelt: 'Ik ga niet werken voor niets'. Hij blijft hierbij ook al wordt hem verteld dat deze straf wordt opgelegd door een kinderrechter. Wanneer een 16 jarige jongen, veelpleger en een speciaal onderwijs leerling, en verdacht van inbraak in woning, door de raadsonderzoeker gevraagd wordt hoe hij zich voelt, antwoordt hij: 'Ik ben blij als Barcelona wint'.

En laten we de ouders hierbij niet vergeten.....

In dit verband zijn voorbeelden van uitspraken ouders ook illustrerend en relevant: Een moeder, die zelf met haar man softdrugs gebruikt vertelt dat haar zoon sterkere drugs gebruikt dan de drugs die zij als ouders gebruiken. 'Hij kan hier echter goed mee omgaan'. Op de vraag aan een andere moeder wat haar minderjarige zoon goed kan, antwoordt de moeder: 'goed TV kijken'

Wat kan dit alles voor ons raadswerk betekenen?

De raadsonderzoeker zal zich, gedurende het onderzoek, altijd een beeld willen vormen van de sociale vaardigheidstekorten bij de jongere en opvoedingsvaardigheden bij de ouders. Voor de jongerengroep met een IQ tussen de 70 en 85 is het bovendien van belang te kijken naar 'cognitieve distorsie'. Zowel het eerste als tweede type 'distorsie' dient aangepakt te worden, willen wij vanuit de Raad kunnen zeggen dat wij in onze poging recidivekansen te verminderen, op het juiste spoor zitten. Immers, soms wordt een jongere door de perceptie van wat in een sociale situatie gebeurt, gestuurd te worden, terwijl hij achteraf pas kan verwoorden wat goed of fout aan die situatie is. De perceptie lijkt dan soms losgekoppeld van geweten en kennis. Zij overzien de situatie

* Alle voorbeelden zijn zorgvuldig zodanig geanonimiseerd, dat iedere herkenning van bestaande casuïstiek op toeval berust. 6

niet goed, kunnen moeilijk inschatten wat er precies gebeurt, wat gevolgen zijn voor zichzelf of voor anderen van gedragingen. Vooral in groepsverband speelt dat zij al snel de anderen wijzer vinden en denken dat die wel weten wat zij doen.

De herkenning hiervan heeft gevolgen voor de keuze van een passende gedragsinterventie. In veel gevallen zal de Raad voor de Kinderbescherming bij het bepalen van een leerstraf voor jongeren met een IQ tussen de 70 en 85, mogelijk een leerstraf bestemd voor de doelgroep van de William Schrikker Groep moeten adviseren.

Gebruikte literatuur

1. e Cunha, M.F.M. in www.childsupport.nl
2. Kaal, K.L. in WODC-cahier 2010-11: 'Beperkt en gevangen? De haalbaarheid van prevalentieonderzoek naar verstandelijke beperking in detentie
3. Inspectie jeugdzorg 'Veiligheid in justitiële jeugdinrichtingen: opdracht met risico's; Inspectie van het Onderwijs, Inspectie voor de Gezondheidszorg, Inspectie voor de Sanctietoepassing, Utrecht, september 2007. O.a. pag. 25: hierin wordt verwezen naar het DJI rapport 'Meten is niet altijd weten; Prevalentie-onderzoek licht verstandelijk gehandicapten in het Nederlandse gevangeniswezen' (Spaans 2005a).
4. Cosyns P. De Doncker D. & Oostvogels I., Handboek voor penitentiaire begeleiding van seksuele delinquenten. Brussel, Ministerie van Justitie, 1999.
5. Festinger, L. (1957). A theory of cognitive dissonance. Stanford, CA: Stanford University Press, geciteerd in Kretch and Crutchfeld Kretch en R. Crutchfield 'Individual in Society: A Textbook of Social Psychology', 1962
6. Onderzoek van E. Aronson, geciteerd in Wikipedia 'cognitieve dissonantie'

drs. Jeroen M. Petri, gedragsdeskundige bij de Raad voor de Kinderbescherming
interne publicatie Directie NH, op persoonlijke titel geschreven; februari 2011

j.petri@rvdk.minjus.nl